

УДК 811.16/.11:[81.373.44:34]

ДО ІСТОРІЇ СЕМАНТИКИ КІЛЬКОХ ГЕРМАНСЬКИХ ТА ІРАНСЬКИХ АРХАЇЧНИХ ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОВИНИ

Федорова А. О.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено джерела поняття «провина» в германських та іранських мовах. Доведено, що семантичні моделі, які показують мовний бік розвитку зазначеного поняття, формуються на основі відібраної лексики германських та іранських мов, яка демонструє архаїчні уявлення індоєвропейців та їхніх нащадків про зв'язок правового та релігійного інститутів. Цей давній зв'язок сформувався та стабілізувався в лексико-семантичних системах окремих мов постспільноіндоєвропейського діалектного стану. Увагу зосереджено на давніх правових термінах ЛСГ «Провина», які сягають і.-є. етимонів *sāg-/*sæg- «шукати», «розвідувати, розслідувати», «вистежувати», *ar- «працювати».

Ключові слова: етимологія, семантика, семантична модель, індоєвропейський, провина.

Федорова А. О. К истории семантики нескольких германских и иранских архаичных правовых терминов для обозначения вины. В статье рассматриваются некоторые источники понятия «вина» в германских и иранских языках. Доказано, что семантические модели, которые показывают языковую сторону развития упомянутого понятия, формулируются на основании отобранной лексики германских и иранских языков, которая демонстрирует архаические представления индоєвропейцев и их потомков о связи правового и религиозного институтов. Эта давняя связь сформировалась и стабилизировалась в лексико-семантических системах отдельных языков постобщинноиндоєвропейского диалектного состояния. Внимание сосредоточено на давних правовых терминах ЛСГ «Вина», которые восходят к и.-е. этимонам *sāg-/*sæg- «искать», «разведывать, расследовать», «выслеживать», *ar- «работать».

Ключевые слова: этимология, семантика, семантическая модель, индоєвропейский, вина.

Fedorova A. O. To the history of the semantics of several Germanic and Iranian archaic legal terms to the nomination of guilt. The article focuses on some sources of the notion of “guilt” in the Germanic and Iranian languages are reviewed in the article. It is proved that semantic models, which show the linguistic side of the development of the mentioned notion, are defined on the basis of the selected lexemes of the Germanic and Iranian languages, which show archaic views of the Indo-Europeans and their descendants about the connection of the lawful and religious institutions. This archaic tie was formed and stabilized in the lexico-semantic systems of separate languages of the Post-Common-Indo-European dialectal state. The attention is drawn to the archaic legal terms of the lexico-semantic group “Guilt”, which go back to Indo-European etymons *sāg-/*sæg- “look for, seek”, “investigate, inquire into”, “track down”, *ar- “work (v)”.

Key words: etymology, semantics, semantic model, Indo-European, guilt.

Провину як поняття досліджують багато вчених із різних галузей науки, зокрема філософії, психології, соціології, релігії. Почуття провини має неабиякий вплив на життя не тільки окремої людини, але й всього людства, про що висловлюється Л. В. Софіна: «Серед почуттів, які значуще впливають на життя особистості, її розвиток та психічне здоров'я, особливе місце займає почуття провини» [4]. Тож доцільність дослідження цього поняття з лінгвістичного погляду не потребує додаткових коментарів. Серед лінгвістичних студій існує небагато праць, об'єктом яких сьогодні є аналізоване нами поняття. Серед них, наприклад, праця Дженкової К. О., Хав'єра Е. Діац-Вері [1; 7]. Натомість ми, розвиваючи принципи попереднього дослідження [6], де було проаналізовано шляхи формування семантики архаїчних правових термінів на позначення провини у германських та слов'янських мовах, вважаємо за необхідне продовжити наші студії на матеріалі гер-

манської лексики та простежити (у найзагальніших рисах) шлях розвитку термінологічної семантики слова «провина» в іранських мовах.

**ДМС «шукати» → «розвідувати»,
«розслідувати» → «звинувачувати»**

Запропонована можлива модель еволюції семантики репрезентована питомо германською лексикою, яка сягає прагерм. кореня *sōk-/*sak- «шукати», що, у свою чергу, є рефлексом і.-є. етимона *sāg-/*sæg- «шукати», «розвідувати, розслідувати», «вистежувати» (15, 292–293; 16, 876–877; 9, 496).

Із-поміж значень герм. репрезентантів чітко вирізняється «провина» (пор.: д.-англ. *saci* «провина», «порушення»), її супровідні значення – («злочиння», «боротьба», «спір», «гоніння», «тяжба, процес у суді») які, безперечно, також належать до правових (пор.: *He alātan mag saka endi sundea* «Він може пробачити гріхи»), далі пор. *sac-leās* «невинний», «вільний від звинувачень», *sacian* «боротися», «сваритися», *sacan* «боротися», «суперничати», «порушувати справу у суді проти когось», «висувати обвинувачення» (13, 807).

До цього ж етимологічного гнізда належать і гот. *sakan* «звинувачувати», «дорікати», «засуджувати», д.-в.-н. *sahhan* «засуджувати», «висловлювати догану», «сварити», д.-ісл. *saka* «звинувачувати», «сварити(ся)», *sōkn* «напад», «звинувачення», *sekr* «винний», *sak-bitinn* «т. с.», *sak-ferli* «судовий процес, тяжба», *sak-nœmt* «який заслуговує на осуд», «який заслуговує на покарання, покараний» (пор.: ще д.-англ. *sōcn* «розслідування», «переслідування»), д.-ісл. *sōkn* «шукати», д.-фриз. *sēka* «шукати» ~ д.-ірл. *saigim* «шукати», лат. *sāgiō* «відчувати», «передчувати» (14, 509; 15, 292–293; 18, 460, 469, 529; 9, 496). Вважаємо, що репрезентантом цього етимологічного гнізда є також похідне дат. *sagsanlæg* «судовий позов», *sagsøge* «притягати до суду, пред'являти позов» (10, 569).

Отже, напрям термінологічної (правової) спеціалізації семантики (а відповідно – розвитку поняття) можна визначити як «шукати» → «розвідувати», «розслідувати» → «звинувачувати». Насправді, пояснення такого розвитку є абсолютно «семантично» прозорим. Нам добре відомі висловлення типу «шукати істину», «шукати правду в суді», що, ймовірно, означає «порушувати судову справу», тобто «покладати на когось звинувачення». В. В. Левицький указує на дещо іншу варіацію розвитку значення, пор. «відчувати, шукати» → «брати слід» → «шукати, добиватися істини у судовій тяжбі» (9, 496).

Відзначимо також, що питома германська правова лексика англійської мови на позначення провини доповнюється широким спектром порівняно давніх латинських запозичень, наприклад, англійська лексема XIII століття *aculp* «звинувачувати», «висувати обвинувачення» < лат. *culpa* «провина», «обвинувачення», звідки сучасне англ. *culprit* «підсудний», «правопорушник», *culpable* «винний», «що заслуговує осуду» (17, 10).

ДМС «праця» → «провина», «помилка», «неправильне діяння»

Запропонована ДМС може бути виділена з огляду на лексику іранських мов. Екскерпований із доступних лексикографічних джерел матеріал дає змогу обґрунтувати потенційну можливість цього семантичного переходу, а значить і пояснити розуміння природи провини у релігійно-правовій культурі давніх іранських народів.

I. Ав. п. *arənaṭ čaēša-* «той, хто стягує борг за провину», согд. «*rn* «неправильне діяння», «помилка», хс. *ārra-* «помилка», «неправильне діяння» (< праіран. **arna-* «несправедливість», «провина», «гріх»; < ар. **ar-* : *) ~ д.-інд. **śā-* «боржник, той, хто винний», «провина», «злочин» (12, 227). Вірогідно, що «неправильне діяння», «помилка» трактується як «провина», тому абсолютно логічним є походження лексики з такими значеннями в окремих іранських мовах з праіранського **arna-*. Що ж до і.-є. кореня, то Г. Бейлі розглядає його у зв'язку з і.-є. **ar-* «працювати» (пор.: хет. *ar-ni* «каятися», «відшкодовувати»). В. С. Расторгуєва і Д. І. Едельман стверджують, що зміну семантики кореня в цьому утворенні важко пояснити, тому дають дещо інше пояснення (12, 226–227).

II. Інша питома іранська лексика, яка яскраво демонструє запропоновану ДМС, представлена осет. *axxos/anxos* «провина», «причина», *axxos kænyn* «звинувачувати», «ставити в провину» *m'axxos næ wud* «не моя була провина». У зв'язку із запропонованою вище ДМС вважаємо доцільним ще раз акцентувати на версії про можливість походження цієї лексики з *a + æm + kos, de kos* «праця». В. І. Абаєв говорить, що така семантика цілком підлягає поясненню, адже «провина» тут розглядається як активна дія, як «праця» («його провина» = «його праця»), пор. аналогію в каб. *lazä* «праця» → «провина» (→ д. *lazæ* «провина») (8, т. 1, с. 94–95). Пор. додатково осет. *kūsyn/kosun* «працювати», «трудитися», що зближається з перс. *kūšīdan* «старатися», «напружувати сили» (8, 603).

Вважаємо, що до цього самого етимологічного гнізда входить також пехл. *āhōk* «провина», «провинність», н.-перс. *āhō* «хиба», «недолік», «гріх», «проступок», «осуд, осудження» ~ арм. (з с.-перс.) *ahok* «провина, провинність», «шкода, збиток», «осуд», «звинувачення» (11, 432).

Надзвичайно цікавим є факт того, що лексичні значення слів «провина», «проступок» розвинулися зі значення «праця». Відібрана нами лексика з доступних джерел не засвідчує проміжних семем, які поетапно формували значення «провина», але ми можемо припустити, що головним засобом життєдіяльності людини є будь-яка праця (що є історичною реальією для всіх часів), а вона, у свою чергу, своїм результатом має певні дії, вчинки – позитивні чи негативні. Якщо діяння людини негативні, це порушує певний баланс природи, світу, що, за космологічними уявленнями, завдає непоправної шкоди і спричиняє дисгармонію весвіту (див., наприклад, статтю С. М. Толстої «Злочин і покарання у світлі міфології» [3, 374], статтю В. В. Іванова та В. М. Топорова «Про мову давнього слов'янського права» [2, 223]). У цьому випадку стає абсолютно зрозумілим семантичний перехід «праця» → «провина», «помилка», «неправильне діяння», адже *провина* є завжди дія, що є результатом протиправної, девіантної поведінки людини щодо іншої людини чи світу в цілому.

Навіть невеликий огляд вищезазначеної лексики дає змогу зрозуміти багатогранність шляхів творення та розвитку поняття «провина» у германських та іранських мовах. Причому «провина» може стосуватися моралі й релігійності, а може бути правовим атрибутом судового процесу. Поки що важко диференціювати лексику, семантика якої чітко окреслює моральний аспект, а з іншого боку – лексику, значення якої показує тільки правовий аспект. У зв'язку з цим актуальним і дуже влучним є висловлювання Л. Жерне про існування «передправа», де правові системи архаїчних суспільств інкорпоровали в собі релігійні догми та релігійно-моральні цінності, утворивши синкретичну неподільність норм права та релігії [2, 221–222; 5].

На цьому етапі дослідження вдалося виокремити такі ДМС, що показують розвиток значення слова «провина» в архаїчних релігійно-правових термінах германських, слов'янських та іранських мов (з урахуванням попередньої розвідки [6]):

– у германських мовах: 1) «приносити жертву» → «платити» → «бути винним»; «плата» → «провина», «гріх»; 2) «шукати» → «розвідувати», «розслідувати» → «звинувачувати»;

– у слов'янських мовах: 1) «переслідувати, наступати» → «винити»; «переслідування» → «вина, провина»; «вигин» → «вина, провина»; 2) «кривий, викривлений» → «винний, винуватий»; «викривляти, гнути» → «звинувачувати»; «кривити» → «несправедливо звинувачувати» (= «обманювати, ошукувати») → «звинувачувати»;

– в іранських мовах: «праця» → «провина», «помилка», «неправильне діяння».

Зазначені вище ДМС, як нам здається, дають змогу простежити паралелізм розвитку відповідних значень

у словнику германських та слов'янських мов, хоча і-є корені, яких сягає аналізована лексика цих ДМС, етимологічно різні. Спільним для них є поняття «пошуку», «переслідування», що екстраполюється на уявлення давніх германців стосовно переслідування винного, який скоїв злочин проти цілого роду доки баланс не буде відновлено (згадаємо принцип реципрокності у давніх германців під час здійснення кровної помсти).

Перспективу вивчення лексики, що позначає провину, вбачаємо у розширенні типологічної бази дослідження. Для цього потрібне фронтальне «обстеження» лексичної семантики не лише решти індоєвропейських, але й мов інших генетичних сімей для відновлення загальної картини еволюції лексем ЛСГ «Провина».

ЛІТЕРАТУРА

1. Дженкова Е. А. Концепты «стыд» и «вина» в русской и немецкой лингвокультурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. А. Дженкова ; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Волгоградский государственный педагогический университет». – Волгоград, 2005. – 237 с.
2. Иванов В. В. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) / В. В. Иванов, В. Н. Топоров // Славянское языкознание: VIII Международный съезд славистов (Загреб–Люблина, сентябрь 1978 г.). – М. : Наука, 1978. – С. 221–240.
3. Логический анализ языка: языки этики / отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко, Н. К. Рябцева. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 448 с.
4. Софіна Л. В. Індивідуально-психологічні відмінності переживання почуття провини : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Л. В. Софіна ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 19 с.
5. Федорова А. О. Становлення семантики термінів лексико-семантичної групи «(Релігійне) право» в індоєвропейських мовах / А. О. Федорова // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: зб. наук. праць / гол. ред. В. Д. Каліушенко. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 27. – С. 189–204.
6. Федорова А. О. Архаїчні правові терміни на позначення провини у германських та слов'янських мовах / А. О. Федорова // Науковий збірник Київського університету імені Бориса Грінченка «STUDIA PHILOLOGICA». – К. : Видавництво, 2015. – Вип. 5. – С. 62–67.
7. Javier E. Diaz-Vera From Cognitive Linguistics to Historical Sociolinguistics. The Evolution of Old English Expressions of Shame and Guilt / Diaz-Vera E. Javier // Cognitive Linguistic Studies. – Vol. 1, no. 1:1. – John Benjamins Publishing Company, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://benjamins.com/#catalog/journals/cogls.1.1.03dia/details>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР ; Наука, 1958–1989. – Т. I–IV.
9. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
10. Крымова Н. И. БДРС: Большой датско-русский словарь / Н. И. Крымова, А. Я. Эмзина, А. С. Новакович. – М. : Живой язык, 2000. – 896 с.
11. Периханян А. Г. Сасанидский судебник. «Книга тысячи судебных решений» / А. Г. Периханян / Академия наук Армянской ССР ; Институт востоковедения АН СССР. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1973. – 573 с.
12. Расторгуева В. С. Этимологический словарь иранских языков / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М. : Вост. литература, 2000–2011. – Т. 1–4.
13. Bosworth J. An Anglo-Saxon Dictionary based on the manuscript collections of the late / J. Bosworth // [supplement by T. Northcote Toller]. – London, Oxford : at the Clarendon Press, Oxford University Press, 1955. – 1302 p.
14. IED – An Icelandic-English Dictionary based on the MS. collections of the Late Richard Cleasby / [by Gudbrand Vigfusson, M. A.]. – London, Oxford : at the Clarendon Press, 1874. – 780 p.
15. Lehman P. Winfred. A Gothic Etymological Dictionary / Winfred P. Lehman. – Leiden : B. J. Brill, 1986. – 712 p.
16. Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern und München : Francke Verlag, 1959. – Bd. I – III. – 1183 S.
17. Shipley J. T. Dictionary of Early English / J. T. Shipley. – NY. : Philosophical Library, 1955. – 753 p.
18. Vries de J. Altnordisches Etymologisches Wörterbuch / J. de Vries. – Leiden : E. J. Brill, 1977. – 689 S.